

Csikós-Nagy Béla

A posztkommunista társadalom sürgető problémái*

A szocialista tervgazdaságról a szociális piac gazdaságra való áttérés társadalmi költsége nagyobb, az átmenet gazdaságszorgató ciklusa hosszabb, a 90-es évtized második felében remélhető növekedés mértéke pedig kisebb lesz, mint amit az elvont okoskodás alapján fel lehetne tételezni. Ha ez az értékelés elfogadható, úgy a jelenlegi helyzet kedvezőtlen vonásai egyfelől magyar részről az alkalmazkodás hiányosságaira, másfelől a nem kielégítő nyugati támogatásra vezethetők vissza.

Általános értékelés

A szovjet blokk önfelszámolását széles körű társadalmi várakozás alapozta meg. Az emberek nagy többsége azzal számolt, hogy a kapitalizmushoz való visszatéréssel véget ér a nyolcvanas évtizedre jellemző gazdasági stagnáció, és átmeneti visszaesés után erőteljes gazdasági fejlődés bontakozik ki. Ez a jelenség pontosan egybeesik azzal, amit 1990-ben egy budapesti nemzetközi konferencián az OECD egyik vezető közgazdásza a schumpeteri kreatív rombolás sajátos eseteként fogalmazott meg.

Most viszont, a rendszerváltást követő negyedik évben terjedőben lévő társadalmi kiábrándulásnak lehetünk a tanúi, ami Magyarországra is jellemző, ahol egyébként ez a folyamat, szemben a legtöbb közép-kelet-európai országgal, viszonylag stabil politikai-társadalmi viszonyok közepette zajlik.

A gazdaságtörténelemmel némileg is tisztában lévők számára mindenesetre két dolog eleve világos lehetett. *Először: csodavárásnak nem lehet helye.* Az első világháború végéig a kapitalizmus egyetlen társadalmi-gazdasági rendszerként működött, de a termelőerők fejlettsége szempontjából országonként gyökeres különbségek mutatkoztak. Vagyis a rendszerváltás önmagában nem is célozhatta meg a fejlettségbeli különbségek megszűnését, a gazdasági fejlettség élvonalában járó kapitalista országokhoz történő felzárkózást. Csak arról lehet szó, hogy az egyre több zavarral működő szocialista rendszert egy másikkal, a gazdasági hatékonyság szempontjából kétségtelenül fölényben lévő kapitalista rendszerrel

*A tanulmány az 1993. április 23-án São Paulóban (Dél-Észak Intézet) és április 30-án Washingtonban (Világbank) tartott előadás háttéranyagául szolgált. A tanulmány OTKA-kutatás keretében készült.

váltuk fel. *Másodszor: a megoldandó feladat rendkívül bonyolult és időigényes.* Csak szemügyre kell venni mindazt, ami Nyugat-Európában a második világháborút követően a háborús kötött gazdálkodásról a szabadpiaci gazdaságra való visszatérés terén végbement. Ezt a folyamatot a valutakonvertibilitás „teljes” visszaállítása zárta le, amihez néhány országnak évtizedekre volt szüksége. Pedig mindez a kapitalista rendszer keretei között ment végbe.

Ha a realitásokat a társadalmi elvárásokkal szembesítjük, könnyen megérthetjük azt a konfliktust is, ami a rendszerváltás elkerülhetetlen kísérője. Gondoljunk csak arra, milyen mélyen gyökeredzik az *egyenlőség eszméje* a társadalomban. De mit értsünk egyenlőség alatt? Az ekörül folytatott tudományos vita a mindennapi ember számára leegyszerűsödik az egyenlőség=egyenlődség formulára. Ez a kapitalista országokban is gondot okoz, de sokkal komolyabb formák között merül fel a posztkommunista társadalmakban.

A Szovjetunió Kommunista Pártja és példáját követve Közép- és Kelet-Európa kommunista pártjai az *utópista szocialisták* hatása alatt cselekedtek: figyelmen kívül hagyták a gazdaság teljesítőkéességét. A közösségi fogyasztás irracionális rendjét teremtették meg. Mindez a gazdaság deformálására vezetett, egyben intézményesítette a hiánygazdaságot. Nyilvánvaló volt, hogy a hiány megszüntetése a rendszerátalakítás parancsoló követelménye, viszont eredménye — a jelen állapotában — a tömegek számára kiábrándítóan tűnik.

A probléma lényege nem annyira az életszínvonal csökkenésében, hanem a rendszerváltás nyomán végbement jövedelem-újraelosztásban gyökeredzik. A munkások, mindenekelőtt a tanulatlan munkások, akik a munkásosztály nagyobb részét adják, és akiknek a jövedelme a kommunista rezsimben indokolatlanul volt privilegizálva, kiábrándultan szemlélik a vállalkozói réteg megjelenésével kiéleződő jövedelem-újraelosztást. Ez utóbbiak azonnal és látványos módon húznak hasznot a rendszer-átalakításból.

A jövedelem-újraelosztási probléma azért is súlyos, mert szorosan összekapcsolódik az eredeti felhalmozással, az azzal járó bonyolult hatásokkal. Az illegális ügyletek, a második gazdaság minden lehetséges formájának kiterjedélyesedése az emberekkel feledtetni azokat a diszkriminatív vonásokat, amelyek jellemzői voltak a korábbi gazdaságnak.

A rendszerváltás problémái és azok kettős gyökere

A rendszerváltást úgy szokták jellemezni, mint a szocialista tulajdoni viszonyokon alapuló központi tervezésről a szociális piacgazdaságra való átmenetet. A megoldandó feladatok listája terjedelmes, ami a rendszerátalakítás komplex természetéből folyik. Gazdasági aspektusból nézve a megszámlálhatatlannak tűnő problémák — némi leegyszerűsítéssel — hét kérdéscsoportra vezethetők vissza. Az erről adható vázlatos áttekintést a következőkben összegezzük.

1. *A szabadpiaci rendszer intézményi keretének visszaállítása.* E tekintetben megkülönböztetett jelentősége van a következőknek:

- Vállalatátalakítás: felelősségvállaló és kockázatviselő különböző vállalkozási formák meghonosítása.

- A kétszintű bankrendszer bevezetése; ezzel egyidejűleg a korszerű bankszolgálat kiépítése.

- Az értéktőzsde és árutőzsde létrehozása.

- Piackonform számviteli rendszer bevezetése, aminek egyebek mellett fel kell ölelnie a költség- és ár kalkuláció rendszerét, a vállalati mérlegek struktúráját, valamint a statisztikai szolgálatot.

2. *A piacgazdasággal adekvát tulajdonviszonyok kiépítése.* Itt a privatizáció (reprivatizáció) a központi probléma. E problémakörben két kérdéscsoportot kell kiemelni:

- Azoknak a kritikus pontoknak a kijelölése, ahol leginkább a nemzetközi tőkeáramlásra (a működő tőke importjára, exportjára) támaszkodva remélhető a fizetési mérleg egyensúlyának biztosítása; illetőleg az ezt megalapozó gazdasági szerkezet.

- Azoknak a kritikus pontoknak a kijelölése, ahol megkülönböztetett figyelmet kell fordítani az állami, illetve a szövetkezeti tulajdoni forma megőrzésére.

3. *Gazdaságliberalizálás és állami deregulálás végrehajtása.* Ennek különös jelentősége van az árképzés, a bérezés, az erőforrások elosztása, végül a külkereskedelem körében.

Nagy nyomatékmal célszerű hangsúlyozni: liberalizálás alatt a nyílt állami köztartozások jogi úton történő megszüntetését értjük. De liberalizált viszonyok között is alkalmazhat (alkalmazhat) az állam burkolt köztartozásokat. Ezeket olyan igazgatás-eljárási (egészségügyi, környezetvédelmi, biztonsági) szabályzatok keretei közé bújtatva gyakorolhatja, ami jogbizonytalanságot teremthet a piaci közreműködők számára. A deregulálási követelmény éppen az ilyen praktikák elleni fellépésként került megfogalmazásra.

4. *A termelési szerkezet átalakítása.* Ez a feladat összefoglaló kifejezése az új helyzetből adódó követelményeknek, amelyeknek legfontosabb elemei

- az autark jellegű és a technológiai elmaradottságot hordozó volt KGST-együtműködés megszűnése;

- a jórészt importhelyettesítésen alapuló iparosításról exportelőmozdító expanziós gazdaságfejlesztésre való átmenet;

- a volt KGST-együtműködés racionális magjának megőrzésével (fejlesztésével) a világpiac progresszív áramlataiba történő integrálódás;

- a külkereskedelemnek mindezen tényezőkön alapuló átorientálódása.

5. *A humán infrastruktúra átforgalmazása.* Ehhez kapcsolódik a közösségi fogyasztás átfogó reformja, aminek két fő összetevője van: egyrészt az önteherviselésen alapuló társadalmi ellátás visszaállítás, másrészt az állami költségvetés jövedelem-újraelosztó szerepének lényeges csökkentése.

A nevelés, oktatás, kultúra és egészségügy terén az állami feladatoknak arra a területre kell visszavonulnia, amit legjobban a „szociális ernyő” koncepció fejez ki.

6. *A gazdasági konszolidáció megteremtése,* aminek a relatív árstabilitás, a normalizált (3—4 %-os) költségvetési deficit, a tőkepiac működése, a nemzetközi fizetőképesség megőrzése, valamint a valuta konvertibilitás tétele a fő tényezői.

7. *A külföldi adósságszolgálat kezelése,* mégpedig úgy, hogy az kellően tekintetbe veszi a gazdasági konszolidáció valamennyi tényezőjét. Ez tehát olyan kezelési séma, amely nem a gazdasági zsugorodás, mégcsak nem is a gazdasági szintartás jegyében, hanem a minimális társadalmi elvárásokkal is egyeztetett gazdaságnövekedés követelményével számol.

Feladatok tehát jócskán adódnak. Tegyük ehhez hozzá: a szovjet blokk összeomlása váratlan volt, és a rendszerváltás e fajtája példa nélküli. Ezért nem is lehet azon csodálkozni, hogy az átalakítás csak döntés—tapasztalás—korrigálás típusú lehet. Mindenki tanulási folyamatban tevékenykedik. Bizonyos csak az volt, hogy az átmenet nem mehet sima

evolúcióban végbe. Elkerülhetetlenül adódnak veszteségek, amelyek a GDP átmeneti visszaeséséből; ahhoz kapcsolódóan a munkanélküliségből és a reáljövedelmek csökkenéséből adódnak. Azonban áttekintve a mögöttünk hagyott éveket, úgy tűnik, hogy a rendszerváltás társadalmi költsége nagyobb, az átmenet gazdaságszorító ciklusa hosszabb, végül pedig a kilencvenes évtized második felében remélhető új növekedés mérete kisebb lesz, mint amit az elvont okoskodás alapján fel lehetne tételezni.

Magyarország gazdasága külkereskedelem-érzékeny. Gazdasági arculata két ponton is jelentősen eltér néhány gazdaságilag fejlett kis európai országtól. Egyrészt az export-volumen mintegy 20—25 %-át kitevő agrárexport a zavartalan gazdasági fejlődés elengedhetetlen követelménye, másrészt az ipari exportban nem vesznek részt multinacionális vállalatok, a nemzetközi kereskedelemben technológiailag domináló termelőbázisok. Az exportorientált termelési stratégiát olyan iparpolitikával kell megalapozni, amely a vállalatok széles körében segít megteremteni és fenntartani a világgiaci versenyképességet.

Ilyen körülmények között a gazdasági konszolidációnak, de ami több, a gazdaság számára új növekedési pályának csak az *intenzív nemzetközi kooperáció* sajátos rendszerében van esélye. Ez alapjában véve olyan kooperáció, ahol a magyar gazdaság jövője szempontjából a leglényegesebb döntéseket külföldön hozzák. A magyar kormány szerepe e tekintetben korlátozott. Amit tehet, az leginkább a nemzetközi környezethez való megfelelő alkalmazkodás.

Ha ez az értékelés elfogadható, úgy a jelenlegi helyzet kedvezőtlen vonásai két momentumra vezethetők vissza. Az egyik a magyar részéről történő nem megfelelő *alkalmazkodás*, a másik a Nyugat részéről a nem megfelelő *támogatás*. Végül soron ezekre vezethető vissza, hogy a rendszerváltás társadalmi költsége túl magas, az átalakítás pedig túl lassú.

Az alkalmazkodás fogyatékoságai

Az 1990—93. években a közép-kelet-európai országokban széles körű viták bontakoztak ki a rendszerátalakítás terén hozott kormányzati döntésekről, illetve a napirendre tűzött kérdésekről. Két kérdéscsoport áll a viták középpontjában. Az egyik a privatizáció (reprivatizáció) elvei, módszerei és egész menete, a másik a humán infrastruktúra és ezen belül különösen a társadalombiztosítás átfogó rendszerének piacokonform átalakítása. Ez a kiemelés természetesen nem kívánja alábecsülni a vállalat-átalakítás, a korszerű bankrendszer megteremtése és számos más területen beindított, illetve részben-egészben már lezárt átalakítási folyamatot és az azok körül adódó (lezárult) vitákat. Nyilvánvalóan tűnhet pl. a csődtörvény elhibázott volta. Igazából azonban nem is erre, hanem egy ettől jellegében eltérő és talán a legsúlyosabbnak minősíthető fogyatékosagra kívánjuk a figyelmet irányítani.

A rendszerváltás során megoldandó feladatok vázlatoszerű áttekintése is meggyőzhet egy olyan *átfogó intézkedési terv* készítésének szükségességéről, amely kellő tudományos megalapozást adhat a kormányzati cselekvés számára. Gondoljunk csak a következőkre: 1. Vannak rövid távon megoldható feladatok, de a legtöbb feladat időigényes. (Pl. restriktív monetáris politikára rövid távon át lehet térni, de a privatizáció vagy az importliberalizáció csak sokéves programban kezelhető.) 2. Vannak egy lépésben elérhető célok, de legtöbbje csak fokozatokban közelíthető. (A kívánt piaci rendet jogalkotással ki lehet alakítani, de

a piaci ármechanizmus, vagy a valutakonvertibilitás megteremtése csak fokozatosan mehet végbe.) 3. A különböző területeken hozott intézkedések kölcsönhatásban vannak egymással. Csak a közgazdasági logika vezérelhet olyan átfogó intézkedési terv készítésében, ahol megfelelő a sorrendiség és a megtett lépések nem közömbösítik egymást, különösen pedig nem teremtenek ellentmondásos viszonyokat.

Messze vezetne, ha akárcsak fő vonásaiban is kifejtjének a gazdasági folyamatszabályozásban az interdependenciákból adódó követelményeket. Inkább csak a probléma lényegének jobb megértése célzatával az árrendszerrel összefüggő releváns tényezőkre mutatunk rá. Ezzel egyben a piaci mechanizmus kulcskérdésére is ráirányíthatjuk a figyelmet. A sokterápia aspektusából nézve lényegében véve három kérdést kell megoldani: 1. meg kell szüntetni az árak hatósági megkötését, 2. véget kell vetni az árak állami támogatásának, 3. egy racionális adórendszerben kell az árakat működtetni.

E tekintetben már az ipari termelői ár és a mezőgazdasági felvásárlási ár azonos kezelése is nagy hiba volt. Ettől függetlenül is ebben a megközelítésben figyelmen kívül marad a piacgazdaság intézményi rendszere, amelyben az árszabályozás elvégezheti a racionális funkcióját. Teljességre nem törekedve a következő problémák érdemelnek kiemelés: 1. a vállalatok költségvetési támogatása önkényesen szakosított állami vállalati struktúra-rendszerben jelent meg. Ezzel szerves összefüggésben került sor a kalkulációban a határköltség elvről az átlagköltségre való áttérésre, a rezsiköltségek a költségviselőképeség elvéről a központi normatív előírásokon alapuló rezsifelosztásra való áttérésre. 2. A vállalati önelszámolás az állam számára való gazdasági tisztánlátás elvére építette fel a számviteli rendszert, háttérbe szorítva a piacgazdasági stratégia számára meghatározó versenyképesség, ár-alkalmazkodás és likviditás szempontjait. 3. Az áru- és értéktőzsdék és általában a tőkepiaci intézmények leépültek. 4. A kereskedelmi bankszolgálat a külkereskedelem lebonyolításában lényegében véve megszűnt.

További gondolatfűzésre is lehetőség nyílnék, a célunk azonban csak az volt, hogy érzékeltessük, miképpen is írható körül az a feladat, amelynek elvégzése elmaradt. Nehezen megmagyarázhatóan a megoldásra váró problémákat viszonylag könnyen átvészeltetőknek tekintették. Általánosan uralkodott a jelszó: a szabadpiac mindenfajta problémára jó megoldást jelent. Ezért értékelték a kezdetben magasra azt a gazdaságpolitikai stratégiát, amely elég merész ahhoz, hogy minden népszerűlen lépést vállaljon a gyors és sikeres átalakítás érdekében.

Fel kell tenni a kérdést: miképpen volt lehetséges, hogy egyes közgazdászok — a posztkommunista társadalmakra vonatkozó releváns kutatások nélkül — olyan megoldási modelleket fogalmazzanak meg, amelyek egy már kiépült kapitalista társadalmi-gazdasági rendszer működését feltételezik. A probléma jellegével némileg is tisztában levő közgazdászok számára mindenesetre a meglepetés erejével hatottak Jeffrey Sachs sokk-terápia ajánlásai. A sokk-terápia a liberalizálást, a restriktív pénzügyi politikát, a költségvetési egyensúlyt és a valuta-konvertibilitást állította a figyelem előterébe. Ezekhez képest az intézményi—szervezeti kérdések kevésbé tűntek lényegesnek. Mondhatná valaki: Sachs nem lehetett tisztában a szocialista gazdasággal és főként latin-amerikai tapasztalatokból merített. De rokon gondolkodást találunk Satalin moszkvai egyetemi tanár személyében is, aki az 500 napos átalakítási programot meghirdette. Mindez illúzióknak bizonyult.

A baj inkább abból adódott, hogy ezek a gondolatok termékeny talajra találtak a nemzetközi pénzügyi intézményekben is. Magyarország tagja az IMF-nek és a Világbanknak.

Jelenleg a bruttó külföldi adósság 20 milliárd USD körül mozog. Magyarország, 10,3 millió lakosával, a leginkább eladósodott országok sorába tartozik. Ezért van az, hogy a gazdaságpolitikának az IMF-fel történő egyeztetése a tagság megszerzésétől kezdve a gazdaságpolitikai stratégia lényeges követelménye. Az IMF-fel való megállapodás a nemzetközi fizetőképesség megőrzése szempontjából fontos. Nemcsak azokról a kölcsönökről van szó, amit Magyarország az IMF-től és a Világbanktól kap, talán még ennél is fontosabb, hogy a magyar gazdaságpolitikának az IMF-fel való egyeztetése világméretben elégséges biztosíték a kereskedelmi bankok, még általánosabban a pénzügyi intézmények számára a magyar gazdaság hitelképességéről. Mindez segít az adósságszolgálat zavartalan ellátásában és bátorítja a külföldi működő tőke magyarországi telepítését.

Az IMF részéről az ajánlásokat és elvárásokat, a magyar kormány részéről a követelményekhez való alkalmazkodást szándéklevelek rögzítik. Az ajánlások a privatizációt, az árak és a bérek, valamint a külkereskedelem liberalizálását, a restriktív pénzpolitikát és a közületi kiadások lefaragását foglalmazták meg. 1990-ben az addig évenként megkötésre kerülő stand-by megállapodások helyébe hároméves egyezmény lépett. A magyar kormány által kidolgozott hároméves konszolidációs (reform) program volt az egyezmény alapja. Ez feltételezte, hogy két év (1990—1991) stagnálása után növekedés következik be, és 1993-ban a GDP akár 5 %-kal is emelkedhet. Ezzel egyidejűleg a munkanélküliségi és az inflációs ráta 10 % alá csökken, a költségvetési deficit pedig eltűnik. Ezt a programot mind a politikusok (választási ciklus), mind az IMF (hitelképesség) kedvezően fogadták. De a program sajnos gazdaságilag nem volt megalapozva. A program nem alapult tudományosan kidolgozott számításokon, csupán az IMF-fel egyeztetett szándékleveleken.

A megtett intézkedések nyomán a gazdaságban végbement változások gyökeresen eltérnek a várakozástól. Az 1990—92-es időszakban a GDP a tervezett 10 %-kal szemben 20 %-kal csökkent, amivel összhangban a munkanélküliség rátája is az elképzeltnek kétszerese. A költségvetési deficit 1992-ben a GDP 7,3 %-át érte el, ahelyett, hogy számottevően csökkent volna. Egyedül az inflációs folyamat követi az előirányzatot, ha nem is a tervezett mértékben.

A magyar gazdaság jelenlegi helyzetére a monetáris szférának a reál szférától történő fokozódó elszakadása jellemző. Az 1988/89-es években még a külföldi adósságszolgálat ellátását tekintették az 1993-ban megoldandó legnehezebb problémának. Figyelembe véve ugyanis a kölcsönök lejáratí idejét és a kamatfizetés kötelezettségét, 1993-ra 4,5 milliárd USD-ra becsülték az adósságszolgálat ellátását, ami az évi exportnak kerekén 40 %-a. Mindezzel szemben napjainkban a nemzetközi likviditás a magyar gazdaság pozitív vonása. A Magyar Nemzeti Bank tartaléka 4—5 milliárd USD között mozog, amire korábban nem volt példa. A magyar gazdaság szilárd pénzügyi pozíciójában különböző tényezők játszanak szerepet: sikeresen hajtották végre a külkereskedelem átorientálását, számottevő a devizakülföldiek betételhelyezése, jelentős a működő tőke importja. Az ország erős devizapozíciója és az 1991—93-as időszak szigorú restriktív pénzpolitikája együttesen mindenesetre lehetővé tette, hogy a Magyar Nemzeti Bank valutafelértékelési politikát folytasson.

A GDP 7 %-át meghaladó költségvetési deficit ellenére a magyar gazdaság ma egyensúlyban van. Ez annak köszönhető, hogy a lakosság megtakarítási rátája, amely hagyományosan 3—5 % körül alakult, az 1991/92-es években a jövedelem 16—18 %-ára emelkedett. Míg a korábbi évtizedekben a lakossági megtakarítás a lakosság hitelfelvételét

finanszírozta, ami elsősorban lakásépítéseket szolgált, az 1991/92-es évek megtakarításai a költségvetési deficit finanszírozásában játszottak döntő szerepet. Miután a lakossági megtakarítás és a költségvetési deficit közel azonos nagyságrendű, ilyen célra külső forrásokat nem kellett igénybevenni.

Ily módon különös egyensúllyal van dolgunk. A költségvetés, főként a 20 %-kal zsugorodott GDP mellett kirívóan magas társadalmi juttatások miatt, deficitese. Ezeket a juttatásokat a lakosság ma kincstárjegyek vásárlásával finanszírozza. Ilyen helyzet azonban hosszú időn át nem tartható fenn. Ez ugyanis azt jelenti, hogy a közösségi javakban mutatkozó túlfogyasztást fokozódó költségvetési eladósodás finanszírozza. Ezzel egyben „lecsapolja” a tőkepiacot, amelynek ma elsősorban a gazdaság szerkezeti átalakítását, az exportorientált gazdaságfejlesztést kellene szolgálnia.

A diszkriminatív nyugati magatartás

A következőkben a rendszerátalakítás külföldi támogatását vesszük szemügyre. Az alaphipotézis a következő: az elégtelen külföldi támogatás, sőt mi több, a diszkrimináció kimutatható jelei is szerepet játszanak abban, miszerint az átalakulás társadalmi költsége a lehetségesnél nagyobb, a gazdaság-visszaesés ciklusa hosszabb, a gazdaságnövekedés esélyei pedig gyengébbek a lehetségesnél.

Azt lehetett volna feltételezni, hogy megismétlődik az, ami a második világháború után a Szovjetunió térhódításának ellensúlyozására történt. Akkor az USA különböző konstrukciókban, többek között a Marshall-segély útján pénzügyi támogatással felgyorsította Nyugat-Európában a gazdasági konszolidációs folyamatot. Most a Nyugat a közép- és kelet-európai posztkommunista országok részére a demokratizálódás érdekében nyújthatta volna ezt a támogatást. Ehhez a pénzügyi feltételek ma inkább adottak, mint voltak a második világháború után, hiszen a szovjet blokk önfelszámolása Nyugaton egyértelműen költség-megtakarítást teremt. Így inkább csak arról lenne szó, hogy e megtakarítás egy részével a Nyugat hozzájárul a rendszerátalakítás társadalmi költségeihez. Ezzel szemben mind a mai napig vonakodik ettől a lépéstől.

A jelenlegi helyzet reális értékelését leginkább talán a posztkommunista országoknak az Európai Közösséggel való viszonya jellemezheti. Az Európai Közösség — történetileg visszatekintve — aszimmetrikus egyezmények rendszerében bontakozott ki. Másképp kifejezve: az Európai Közösségen belül a gazdaságilag fejlett országok (Németország, Franciaország, Nagy-Britannia stb.) tudták, hogy a piacnyitás a kevésbé fejlett országok (Spanyolország, Portugália stb.) részére csak akkor elfogadható, ha egyirányú preferenciákat kapnak. Az ügyek ilyen kezelése érthető. Ha a gazdasági fejlődés különböző fokán lévő országok kölcsönösen megnyitják a piacot, a nemzeti jövedelem újraelosztása megy végbe a legfejlettebb országok javára. Az egyirányú preferencia a veszteség részbeni kompenzálását szolgálja. Ez a rendszer a piacegyesítést követően, tehát 1993-tól is fennmaradt.

Ez a történelmi háttér. Most szembesítsük ezt a kezelési módot a jelennel. Legott kitűnik, hogy az Európai Közösség szigorú elbírálást alkalmaz a közép-kelet-európai országokkal szemben. Ez a helyzet annak ellenére, hogy *elsőszőr*: a posztkommunista országokban a rendszerátalakítás társadalmi költsége nagyobb, mint az a költség, amely akkor adódik, ha egy kevésbé fejlett kapitalista ország megnyitja piacát a fejlettebb ka-

pitalista ország számára, *másodszor* pedig, hogy jelentős az a megtakarítás, amit a szovjet blokk önfelszámolása a Nyugat számára eredményezett.

Az Európai Közösséggel ez ideig társult tagsági szerződést létesítő közép-európai országok nem részesültek azokban az előnyökben, mint amelyeket elfogadhatónak tartottak akkor, amikor még létezett a Szovjetunió és a szovjet blokkon kívül álló, gazdaságilag kevésbé fejlett európai országokat kívánták bevonni a közösségbe. Más megfogalmazást alkalmazva úgy tűnik: a kapitalizmus—szocializmus ellentéte és harca nagyobb kohéziós erőnek bizonyult, mint az a perspektíva, amit az egységes társadalmi-gazdasági rendszeren alapuló európai kooperáció nyújtani képes. Ha ennek a hipotézisnek van valóságtartalma, akkor az a lehetőség sem vethető el, miszerint az 1993-ban létrejött nyugat-európai piac-egyesítés nem a számára kijelölt pályán fog előre haladni, sőt esetleg még a visszájára is fordulhat.

Más jelzésekből is arra lehet következtetni, miszerint a Nyugat eltérő mércével méri az együttműködés játékszabályait „körön belül”, mint az ún. „kelet-nyugati kapcsolatokban”. A Nemzetközi Monetáris Alap (az IMF) számára a 7,3 %-os költségvetési deficit elégséges indokul szolgált a Magyarországgal kötött hároméves kölcsönegyezmény átmeneti felfüggesztésére, illetve arra, hogy Magyarországot tárgyalóasztalhoz „kényszerítse”. Ugyanakkor az Európai Közösségben több teljes jogú tag költségvetési deficitje ma jócskán meghaladja a GDP 3 %-át, ami normatív előírás, egy-két esetben még a magyarországi deficit mértékét is. De ezeknek az országoknak a tagságát ilyen címen nem függesztették fel, csak elvárják, hogy hosszabb-rövidebb idő alatt költségvetési politikájukat a nemzetközi normákhoz igazítsák.

Ezeket a megjegyzéseket helyesen kell értelmezni. A közép- és kelet-európai országok élvezik a Nyugat segítségét. Az Európai Közösséggel való Társult Tagság az érintett országok számára megkönnyítette a nyugat-európai piacra jutást. E téren jelent komoly előrehaladást az EFTA tagság megszerzése is. A Nemzetközi Valuta Alappal való együttműködés nélkül Magyarország nem tudta volna megőrizni nemzetközi hitelképességét. Különösen előnyösnek bizonyultak a Világbank által nyújtott szerkezetátalakítási hitelek. A PHARE program is sokoldalúan segíti a rendszerátalakítást.

De mindez együttvéve sem képes a közép- és kelet-európai országokat a már korábban elért gazdasági fejlettségi szinten integrálni a világgazdasági folyamatokkal. Márpedig ez az a kritikus pont, amely a társadalmi megbékélés szempontjából szilárdabb alapokat teremthet a demokratikus úton végbemenő fejlődés számára.

* *

Vannak elmulasztott lehetőségek, téves intézkedések nyomán okozott veszteségek, és a makacsnak bizonyult „Kelet-nyugati” reflex miatti gyenge nyugati segítőkészség. Itt már valóban csak a deáki bölcsesség adhat megoldást: a rosszul begombolt mellényt újra kell gombolni.